

## **Rus İşgali Öncesinde Hive Hanlığı'nda Müttefik Arayışları: Afganistan ve Hindistan'a Gönderilen Elçilik Heyeti (1872)**

*Furkan KÜLÜNK*

Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,  
Düzce Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9844-283X>.

ROR ID: <https://ror.org/04175wc52>

[furkankulunk@duzce.edu.tr](mailto:furkankulunk@duzce.edu.tr)

### **Atıf Bilgisi**

KÜLÜNK, Furkan. "Rus İşgali Öncesinde Hive Hanlığı'nda Müttefik Arayışları: Afganistan ve Hindistan'a Gönderilen Elçilik Heyeti (1872)". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 54 (Güz 2025), 245-268.

|                      |                                                                                                                                                    |
|----------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Geliş Tarihi         | 16.04.2025                                                                                                                                         |
| Kabul Tarihi         | 22.08.2025                                                                                                                                         |
| Yayın Tarihi         | 29.11.2025                                                                                                                                         |
| Değerlendirme        | İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme                                                                                                               |
| Etik Beyan           | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.       |
| Benzerlik Taraması   | Yapıldı – Turnitin                                                                                                                                 |
| Etik Bildirim        | tkidergisii@gmail.com                                                                                                                              |
| Çıkar Çatışması      | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.                                                                                                                |
| Finansman            | Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.                                                                                          |
| Telif Hakkı & Lisans | Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları <a href="#">CC BY-NC 4.0</a> lisansı altında yayımlanmaktadır. |

## ÖZET

19. yüzyılda Çarlık Rusya'nın Türkistan'daki yayılcı politikasında Hive Hanlığı önemli bir yer teşkil ediyordu. Hanlık toprakları, Batı Türkistan'da Hazar Denizi'nin doğusunda stratejik bir konumdaydı. Rusların Türkistan'da hakimiyet kurma sürecinde önemli bir dönüm noktası olan 1865 ve 1868'deki işgaller neticesinde Hokand ve Buhara hanlıklarının Rus nüfuzu altına girmeleri sonucunda Hive Hanlığı Batı Türkistan'da stratejik bir hedef haline geldi. Doğuda Türkistan'a, güneyde Afganistan'a ve dolayısıyla Hindistan'a uzanan en kısa rota olan Hive sahası üzerindeki Rus baskısı giderek arttı. 1869'da Hazar Denizi'nin doğu kıyısında Krasnovodsk limanının inşası sonrasında Rusların Hive topraklarında sıklaşan keşif seferleri ve askeri faaliyetleri karşısında Hive hanı Muhammed Rahim Bahadır Han müttefik arayışlarına yöneldi. Bu nedenle 1872 yılında Afgan Emirliği ve İngiliz Hindistan'ı Genel Valiliği'ne elçi sıfatıyla Tuğrul Etoar Emînuddin Bey gönderildi. Rusların Türkistan'daki askeri operasyonlarının İngiliz çıkarlarıyla çatışmasından faydalanmak isteyen Hive hanı, dış politikada İngilizlerle müttefik konumunda bulunan Afgan Emirliği aracılığıyla İngiliz hükümetiyle ittifak kurmayı amaçlıyordu. Ancak 1872'de Afgan Emirliği'nin kuzey sınır hattı noktasında uzlaşmaya varan Rus ve İngiliz taraflarının barış süreci içerisinde olması İngilizlerin, Hive hanının ittifak talebini geri çevirmesine zemin hazırladı. Bu çalışmada, Muhammed Rahim Bahadır Han'ın elçisi Emînuddin Bey'in Afgan emiri Şîr Ali Han ve İngiliz Hindistan Genel Valisi Lord Northbrook'la yaptığı görüşmeler ve bu görüşmelerin neticesinin Hive'nin Rusya tarafından 1873 yılında işgal edilmesi üzerindeki etkisi incelenmektedir.

*Anahtar Kelimeler*

*Hive Hanlığı, Çarlık Rusya, Afgan Emirliği, Hindistan Genel Valiliği, Diplomasi.*

## **The Search For Allies in The Khanate of Khiva Before The Russian Invasion: The Diplomatic Mission to Afghanistan and India (1872)**

*Furkan KÜLÜNK*

Assist. Prof, Düzce University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History,  
Düzce Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9844-283X>.

ROR ID: <https://ror.org/04175wc52>

[furkankulunk@duzce.edu.tr](mailto:furkankulunk@duzce.edu.tr)

### **Citation**

KÜLÜNK, Furkan. "The Search For Allies in The Khanate of Khiva Before The Russian Invasion: The Diplomatic Mission to Afghanistan and India (1872)". *The Journal of Turkish Cultural Studies*, 54 (Güz 2025), 245-268.

|                       |                                                                                                                                                                            |
|-----------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Date of Submission    | 16.04.2025                                                                                                                                                                 |
| Date of Acceptance    | 22.08.2025                                                                                                                                                                 |
| Date of Publication   | 29.11.2025                                                                                                                                                                 |
| Peer-Review           | Double anonymized - Two External                                                                                                                                           |
| Ethical Statement     | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. |
| Plagiarism Checks     | Yes - Turnitin                                                                                                                                                             |
| Conflicts of Interest | The author(s) has no conflict of interest to declare.                                                                                                                      |
| Complaints            | tkidergisii@gmail.com                                                                                                                                                      |
| Grant Support         | The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.                                                                              |
| Copyright & License   | Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the <a href="#">CC BY-NC 4.0</a> .                                                   |

## ABSTRACT

*In the 19th century, the Khanate of Khiva held an important place in Tsarist Russia's expansionist policy in Turkestan. The territory of the Khanate was strategically located east of the Caspian Sea in Western Turkestan. As a result of the invasions of 1865 and 1868, which were important turning points in the Russians' process of establishing dominance in Turkestan, the Khanates of Hokand and Bukhara came under Russian influence, and the Khanate of Khiva became a strategic target in Western Turkestan. Russian oppression on the Khiva area, the shortest route to Turkestan in the east and Afghanistan in the south, and thus to India, gradually increased. After the construction of the harbor of Krasnovodsk on the eastern shore of the Caspian Sea in 1869, the Khan of Khiva, Muhammad Rahim Bahadur Khan, searched for allies in the aftermath of the Russian expeditions and military activities in the territory of Khiva. Therefore, in 1872, Tuğrul Etoar Emînuddin Beg was sent as an envoy to the Afghan Emirate and the Governor-General of British India. The Khan of Khiva, who wanted to take advantage of the conflict of Russian military operations in Turkestan with British interests, aimed to establish an alliance with the British government through the Afghan Emirate, which was allied with the British in foreign policy. However, the fact that the Russian and British sides, who reached a compromise on the northern border line of the Afghan Emirate in 1872, were in a peace process paved the way for the British to reject the Khan of Khiva's request for an alliance. This study examines the meetings of Emînuddin Beg, the envoy of Muhammad Rahim Bahadur Khan, with the Afghan Amir Sher Ali Khan and Lord Northbrook, the British Governor-General of India, and the impact of these meetings on the Russian invasion of Khiva in 1873.*

*Keywords*

*Khanate of Khiva, Tsarist Russia, Afghan Emirate, Governor General of India, Diplomacy.*

## Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısında Hive Hanlığı (1511-1920), Çarlık Rusya'nın Türkistan'daki stratejik hedefleri arasında önemli bir yere sahipti. Hazar Denizi'nin doğusunda Harezm bölgesinde bulunan hanlık, Türkistan'daki Rus nüfuzu açısından kritik bir bölgede hüküm sürüyordu.<sup>1</sup> Hanlık topraklarının, güneyde Herat'a (Afgan Emirliği'nin kuzeybatısındaki eyaleti) ve doğuda Türkistan'ın iç kesimlerine geçiş olanağı sunması, Hive'yi Ruslar açısından yalnızca ekonomik değil aynı zamanda Afganistan ve Türkistan'a yönelik askeri hareketler için de stratejik bir köprüye dönüştürüyordu.<sup>2</sup> Bu nedenle Ruslar, bölgede hakimiyet kurmak amacıyla 18. yüzyılın başlarından itibaren Hive Hanlığı'na yönelik bir işgal politikası yürütüyorlardı. Çarlık Rusya ile Hive Hanlığı arasındaki en önemli çatışma nedenlerinden biri, Rus otoritesini reddederek Hive'ye sığınan Kazaklardı. Kazaklar, Rus ticaret kervanlarına saldırılar düzenliyor, esir aldıkları Rusları ise Hive hanlarına teslim ediyorlardı. Hanlık idaresi de Kazakları himaye ediyordu.<sup>3</sup>

1873'te kesin bir Rus zaferiyle sonuçlanan işgalden önce, Çarlık Rusya 1717 ve 1839 yıllarında Hive'ye iki kez askeri sefer düzenlemiş ve Hive Hanlığı her iki seferde Rusları geri püskürtmeyi başarmıştı.<sup>4</sup> Ancak Çarlık Rusya'nın Türkistan'daki askeri operasyonları yalnızca Hive ile sınırlı değildi. 1853'te doğuda Hokand Hanlığı'na ait Akmesit Kalesi'nin işgalinden sonra Tokmak, Pişpek, Evliya-Ata, Çimkent ve Taşkent gibi önemli şehirleri ele geçiren Ruslar, 1868'e gelindiğinde Buhara Emirliği'ne bağlı Semerkand'ı işgal ettiler. Bu işgallerin ardından 1868'de Hokand Hanlığı ve Buhara Emirliği Rus nüfuzu altına girerken, Hive Hanlığı Batı

<sup>1</sup> Mehmet Saray, "Hive Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, 169. The National Archives (TNA), Kew., *Correspondence Respecting Central Asia 1869-1873*. 1869-1873. (Government Papers), FO 539/9, 40.

<sup>2</sup> Edward C. Moulton, *Lord Northbrook's Indian Administration 1872-1876*, Asia Publishing House, India 1968, 230. Çar I. Petro (1696-1725) döneminde Hive üzerine gerçekleştirilen keşif seferlerinde bölgedeki zengin altın yataklarına ilişkin raporlar sunulması, Rusya'nın Hive sahasını işgal etme gerekçeleri arasında önemli bir yer tutmuştur. Murat Özkan, *Hive Hanlığı (1511-1920)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2022, 52.

<sup>3</sup> Mehmet Saray, *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara 2003, 36.

<sup>4</sup> Saray, *a.g.e.*, 35. 1717 Çarlık Rusya'nın 1717 ve 1839 Hive seferleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan, *a.g.e.*, 59-65; 80-86.

Türkistan'daki coğrafi konumu nedeniyle Çarlık Rusya'nın stratejik hedefi haline geldi.<sup>5</sup> Bu süreçte Ruslar, 1859 yılında Hazar Denizi'nin doğu kıyısında Mangışlak Yarımadası'na çıkarma yaparak burada Novo Petrovskiy adlı müstahkem bir liman inşa ettiler. Bu liman, Hive'ye karşı tertiplenecek askeri sefer öncesinde Ruslara Hazar Denizi'nin doğu kıyısında stratejik bir avantaj sağladı. 1869'da Kafkasya'daki Rus birliklerinin Hazar üzerinden Hive topraklarına çıkarma yapmaları ve aynı yıl Hazar Denizi'nin doğu kıyısında Krasnovodsk Limanı'nın kurulmasıyla birlikte, Hive Hanlığı doğuda, kuzeyde ve batıda Ruslar tarafından kuşatılmış oldu. Yaklaşan Rus işgal tehdidi karşısında, Hive hanı Muhammed Rahim Bahadır Han (1864-1910) müttefik arayışlarına yöneldi.<sup>6</sup>

Muhammed Rahim Han, Hive Hanlığı'nı Rus işgalinden koruyabilmek amacıyla bölgedeki siyasi dengelerden faydalanmayı amaçlıyordu. Hive hanı, Rusların Türkistan'da yayılma politikalarına karşı bir denge unsuru oluşturma düşüncesiyle İngiltere ile diplomatik bir ittifak kurmaya çalıştı. Afgan Emirliği'nin dışişlerinde bu dönemde İngilizlerin etkisi altında olması, Hive hanının İngiliz hükümetiyle iletişim kurması için uygun bir zemin sağlıyordu.<sup>7</sup> Nitekim Afgan Emirliği, bu ittifak için aracı devlet konumundaydı. Muhammed Rahim Han, elçi olarak Tuğrul Etvar Emînuddin Bey'i görevlendirdi. Emînuddin Bey, ilk olarak Afgan sarayında,

<sup>5</sup> Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, Aralık 2011, 61-62; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, 349-351.

<sup>6</sup> Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Almancadan Çeviren: Abdülkadir Sadak, Otağ Yayınları, Ankara 1975, 100; Saray, *a.g.e.*, 35; TNA, *Asia: Various Papers, 1871-1901*. 1871-1901. FO 539/106, "Afghanistan and the Turcomans", 50; Çapraz, "a.g.m", 62; Özkan, *a.g.e.*, 90.

<sup>7</sup> Mary Hobhouse, *Letters From India 1872-1877*, Printed for Private Circulation, 1906, 49-50. Afgan emiri Dost Muhammed Han (1819-1863) döneminde 1855 ve 1857 yıllarında Afgan Emirliği ile Hindistan Genel Valiliği arasında imzalanan antlaşmaların hükmü gereğince, İngiliz ve Afgan hükümetleri arasındaki dostluk devam ettiği müddetçe Afgan emiri dış işlerinde İngilizlerle müttefik hareket etmeyi kabul etti. Buna göre, İngilizlerin çıkarlarına ters düşen veya İngilizlere düşmanlık yapan hükümetler Afgan Emirliği için de düşman sayılacak ve Afgan sarayının dış işlerindeki gelişmelerden İngiliz hükümeti haberdar edilecek ve İngilizler bir nevi danışman konumunda olacaktı. Bkz. India Office Records (IOR), Political and Secret Department Records (L/PS), 20/G3/14, "Afghanistan-No. IV-1855", s. 237; IOR/L/PS/20/G3/14, "Afghanistan-No. IV-1857", 238.

ardından ise İngiltere'nin Asya'daki yönetim merkezi olan Hindistan Genel Valiliği'nde müzakerelerde bulundu. Mart 1872'de Hive'den yola çıkan Emînuddin Bey, Temmuz ayında Kâbil'e ulaşarak Afgan emiri Şîr Ali Han'ın (1868-1879 ikinci saltanat dönemi) huzuruna çıktı. Şîr Ali Han, Emînuddin Bey'i Afgan sarayındaki yerel İngiliz temsilcisi Ata Muhammed Han'la birlikte karşıladı ve iki kez görüşme yapıldı. Bu görüşmelerin ardından Emînuddin Bey, Kâbil'den ayrılarak Eylül ayında Hindistan'ın Simla kentinde, Hindistan Genel Valisi Lord Northbrook'un (1872-1876) huzuruna çıktı.<sup>8</sup> Emînuddin Bey ile Lord Northbrook arasında gerçekleşen görüşmede, Hive Hanlığı'nın batı ve kuzey sınırlarında Ruslarla yaşanan çatışmalar ve hanlık idaresinin elindeki Rus esirler meselesi bağlamında, Hive hanının Ruslara karşı İngiliz hükûmeti ile ittifak talebi hakkında görüşüldü.<sup>9</sup> Muhammed Rahim Han, bu diplomatik misyonla İngiliz hükûmetini Hive'nin müttefiki yapmayı ve böylece Rus yayılmacılığına karşı bir ittifak kurmayı amaçlıyordu. Ancak İngiliz yönetiminin Türkistan'daki dengeleri gözetken ihtiyatlı politikası, Muhammed Rahim Han'ın ittifak beklentileri karşısında engel teşkil ediyordu.

Hive hanının müttefik arayışına girdiği bu dönemde İngiliz hükûmeti, özellikle Hindistan Genel Valisi Lord Northbrook'un temkinli tutumu nedeniyle Rusların Türkistan'daki faaliyetlerine doğrudan müdahale etmeye sıcak bakmıyordu. Nitekim, 1869'dan bu yana Afganistan'ın kuzey sınır hattına ilişkin devam eden müzakereler sonucunda İngiltere'nin 1872'de tek taraflı bir sınır düzenlemesi ilan etmesi ve Rusların bunu zımnen kabul etmesi, Lord Northbrook'un daha temkinli hareket etmesine yol açmıştı. Hindistan'ın güvenliği bağlamında Afgan Emirliği ile İngiltere'nin stratejik çıkarlarını önceleyen Lord Northbrook, bölgedeki güç dengelerini etkileyecek bir adım atmaktansa Rusların Türkistan'daki askeri faaliyetlerine karşı eylemsiz kalmayı tercih ediyordu.<sup>10</sup> Emînuddin Bey'in Afgan sarayı ve Hindistan Genel Valiliği'yle temaslarından kısa bir süre sonra, Türkistan Genel Valisi General Kaufmann (1867-1882), Hokand ve Buhara'dan sonra Batı Türkistan'a yönelerek Hive'ye saldırdı. 1873 yılındaki bu işgalin

<sup>8</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 541; IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 972.

<sup>9</sup> IOR/L/PS/20/CA12, "Abstracts of Letters from India 1872", 398b.

<sup>10</sup> Moulton, *a.g.e.*, 229.

ardından Hive Hanlığı, Çarlık Rusya'nın vasalı haline geldi.<sup>11</sup> Bu çalışmada, Hive hanı Muhammed Rahim Han'ın elçisi Emînuddin Bey'in Afgan sarayı ve Hindistan Genel Valiliği'ndeki diplomatik temasları üzerinden, Rus işgali öncesinde Hive Hanlığı'ndaki müttefik arayışları incelenmiştir. Bu bağlamda, 1872 yılında Hive Hanlığı'ndan gönderilen diplomatik misyon çerçevesinde Şîr Ali Han ve Lord Northbrook'un bu ittifak talebi karşısındaki tutumları, dönemin siyasi konjonktürü üzerinden ele alınmış, Hive Hanlığı'nın Rus işgali sürecinde politik olarak nasıl yalnızlaştığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada, başta Hindistan Genel Valiliği'ne ait kayıtlar olmak üzere İngiliz ulusal arşiv belgeleri ile yerli ve yabancı literatürden yararlanılmıştır.

### 1. Emînuddin Bey'in Afgan Sarayındaki Temasları

İngiliz hükümetiyle ittifak kurmak amacıyla görevlendirilen elçi Emînuddin Bey'in ilk durağı Afgan sarayı oldu. Bu dönemde Afgan Emirliği, dış politikada İngiltere'ye bağlı bir müttefik devlet konumundaydı. Emînuddin Bey, 22 Nisan'da Herat üzerinden Afgan topraklarına giriş yaptı ve ertesi gün Şîr Ali Han'ın oğlu, Herat Valisi Serdar Muhammed Yakup Han ile bir görüşme gerçekleştirdi. Emînuddin Bey ile Yakup Han arasında gerçekleşen bu görüşmede, elçinin diplomatik misyonuna dair resmi bir görüşme olmamış ancak Emînuddin Bey, Afgan Emirliği'ne geliş nedeni hakkında bilgi vermişti.<sup>12</sup> Emînuddin Bey, 9 Mayıs'ta Kâbil'e gitmek üzere Herat'tan ayrıldıktan sonra, Yakup Han Hive elçisinin geliş amacına ilişkin bir temsil mektubunu Şîr Ali Han'a gönderdi. Afgan emiri de söz konusu mektubu, Peşâver Bölgesi Vekil Komiseri ve Müfettişi Donald Campbell Macnabb'a ilettili.<sup>13</sup> Temsil mektubuna göre Hive hanı, tarihsel olarak Rusya

<sup>11</sup> Hina Khan, "Russian Expansionism in Central Asia and the Region's Response", *Pakistan Horizon*, Vol. 49, No. 2, April 1996, 46.

<sup>12</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 197.

<sup>13</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 198. Donald Campbell Macnabb, 1853 yılında Hindistan Sivil Hizmeti'ne (ICS) girerek Pencap bölgesinde görev yapmaya başladı. 1857-1858 yıllarında gerçekleşen Hint Ayaklanması sırasında önemli roller üstlendi. Özellikle Delhi'ye gönderilmek üzere düzensiz süvari birliklerinin oluşturulmasında etkin rol üstlendi. Kariyerinin ilerleyen dönemlerinde, 1875-1881 yılları arasında sırasıyla Ravalpindi ve Peşâver'de



ve İran ile dostane bir ilişki içerisinde olmadığını, aksine Osmanlı Devleti ve İngiltere ile sürekli bir ittifak içinde bulunduğunu ve Afgan Emirliği'ni İslamiyet'in savunucusu olarak gördüğünü ifade ediyordu.<sup>14</sup> Muhammed Rahim Han, yönetimini Afgan Emirliği'nin otoritesine tâbi görmeye hazır olduğunu belirtiyor ve İngiliz hükümetinden bir temsilci ile askeri birlikleri eğitecek personel talebinde bulunuyordu.<sup>15</sup> İngiliz hükümetiyle istişare edilerek askeri modernizasyon ve savunma alanında yardım talep edilmesi, Hive hanının Rus tehdidine karşı yalnızca diplomatik değil, aynı zamanda askeri bir iş birliği hedeflediğini de göstermektedir.

Şîr Ali Han, Emînuddin Bey'in Kâbil'e ulaşmasından önce, elçinin taleplerine nasıl karşılık verilmesi gerektiği konusunda Hindistan Genel Valiliği'nden tavsiye almak amacıyla İngiliz makamlarına üç soru iletti. Bu sorulardan ilki, Hive'den gelen elçinin İngiliz topraklarına geçmesine izin verilip verilmeyeceğiyle ilgiliydi. Bu konuda, elçiye Hindistan Genel Valiliği'ne gidip gitmeme kararını kendisinin vermesi gerektiğinin söylenmesi ancak İngiliz hükümetinin diğer ulusların meselelerine karışmama politikası güttüğü ve Kraliçe'nin Rus çarı ile barış içinde olduğu gerekçesiyle elçinin taleplerinin karşılık bulmayacağını açıklanması gerektiği yönünde cevap verildi.<sup>16</sup> İkinci soru, elçinin Hive hanı tarafından gönderilen mektubu Hindistan Genel Valiliği'ne sunmasına ilişkindi. Bu soruya cevaben, Afgan emirinin söz konusu mektubu almasının veya

---

komiserlik yaptı. Ardından 1881 yılında emekli oldu. Bkz. C. Hayavadana Rao (Ed.), *The Indian Biographical Dictionary* 1915, Pillar & Co. Madras, 1915, 258; India Office, *The India List Civil and Military. January 1888*, W. H. Allen & Co., London 1888, 12-13. Peşâver bölgesi, 1848-1849 İkinci İngiliz-Sih Savaşı'nın ardından İngilizler tarafından ilhak edilmiş olup İngiliz Hindistan'ının Kuzey-Batı Sınır Eyaleti'ne bağlı bir bölgeydi. İndus Ötesi'ndeki İngiliz topraklarının en kuzeyinde yer alan bölge, kuzey ve kuzeydoğuda Hindukuş sıradağlarına paralel uzanan Svat ve Bonair tepeleriyle sınırlanıyordu. Bkz. "Peshawar District", *Imperial Gazetteer of India*, Vol. 20, New Edition, Clarendon Press, Oxford 1908, 111; Hugh R. James, *Report on the Settlement of the Peshawur District*, Re-printed at the Dependent Press, Lahore 1865, 1.

<sup>14</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 198-199. Muhammed Rahim Han, Afgan Emirliği ve İngiltere'ye gönderdiği elçi haricinde Osmanlı Devleti'ne de bir elçi göndermişti. Ancak İstanbul'daki elçi nasihatler ve Ruslarla iyi komşuluk yapılması gerektiği yönündeki tavsiyelerle geri gönderilmişti. Bkz. Saray, "a.g.m", 169.

<sup>15</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 198-199.

<sup>16</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 201.

iletmesinin uygun olmayacağı, elçiye ise mektubu bizzat Genel Valiliğe götürme ya da geldiği yere geri dönme konusunda serbestlik tanınması gerektiği ifade edildi. Üçüncü ve son husus, Hive hanının taleplerine karşılık olarak Afgan emiri Şîr Ali Han'ın nasıl bir yanıt vermesi gerektiğine dairdi. Bu soruya ilişkin olarak, eğer elçi İngiliz topraklarına (Hindistan'a) giderse, Afgan emirinin Hive hanına yanıt vermeden önce elçinin Kâbil'e geri dönmesini beklemesinin uygun olacağı ifade edildi. Bu süreçte, Hive hanına verilecek yanıtın içeriği konusunda Afgan emirine gerekli tavsiyelerin sunulacağı bildirildi. Ancak elçi, İngiliz topraklarına gitmeden Hive'ye dönmeyi tercih ederse, Hive hanına mektubunun alındığını teyit eden ve Afgan emirinin İngiliz hükûmetiyle konuya ilişkin yaptığı görüşmenin içeriğinden bahseden bir mektup gönderilmesi tavsiye edildi. Ayrıca, İngiltere'nin Rusya ile barış ve dostluk içinde bulunduğu, bu sebeple Kraliçe'nin barış içinde olduğu bir devlete zarar verebilecek herhangi bir ittifaka girmesinin İngiliz hükûmetinin dış politikasıyla bağdaşmayacağı vurgulandı.<sup>17</sup> Hive elçisi Kâbil'e ulaşmadan Afgan sarayı ile Hindistan Genel Valiliği arasında kurulan yoğun temas, İngilizlerin bu dönemde Afganistan siyasetinde ne denli etkin olduklarını göstermektedir.

Emînuddin Bey, Herat'tan ayrıldıktan yaklaşık otuz beş gün sonra Kâbil'e ulaştı ve 3 Temmuz'da Şîr Ali Han ile bir görüşme gerçekleştirdi.<sup>18</sup> Görüşmede, Kâbil'de görev yapan İngiliz temsilcisi Ata Muhammed Han da hazır bulundu. Emînuddin Bey, Hive Hanlığı'nın askeri, mali ve lojistik açıdan herhangi bir zorluk yaşamadığını, Muhammed Rahim Han'ın esas niyetinin, Afgan Emirliği ya da İngiliz hükûmeti tarafından gönderilecek bir heyet aracılığıyla Hive ordusunun modernizasyonunu sağlamak ve bu yolla

<sup>17</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 201. İngiltere'nin St. Petersburg büyükelçisi Lord Augustus Loftus'un (1871-1879) 28 Mayıs 1872'de aktardıklarına bakıldığında, İngilizlerin Hive ve Rusya arasındaki çatışma ortamını bildikleri ve Rusların keşif faaliyetlerinin bir işgalin ön hazırlığı olduğu yönünde kanaate sahip oldukları görülmektedir. Ancak Muhammed Rahim Han'ın talepleri karşısında tarafsız olmayı kendi çıkarlarına uygun görmüşlerdir. Bkz. British Documents on Foreign Affairs (FA), Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print (FO), Part (PT) 1 From the Mid-Nineteenth Century to the First World War, Series (SER) B the Near and Middle East, 1856-1914, Vol. 11, Britain, Russia and Central Asia, 1865-1878, General Editors: Kenneth Bourne, D. Cameron Watt, Editor: David Gillard, University Publications of America, 1985, 102.

<sup>18</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 974.

taraflar arasındaki dostane ilişkileri pekiştirmek olduğunu ifade etti. Ayrıca, Hive hanı tarafından İngiliz yönetimine hitaben kaleme alınmış bir mektubu da Emir'e sundu. Şîr Ali Han elçinin taleplerine, daha önce İngiliz hükümetinden aldığı tavsiyelere uygun olarak, Rusya'ya karşı temkinli ve barışçıl bir tutum sergilenmesi gerektiği yönünde yanıt verdi. Afgan emiri, İngiliz hükümetinin mevcut duruma dair değerlendirmelerinin kendi görüşleriyle örtüştüğünü ve elçinin İngiliz topraklarına gidip gitmeme kararının tamamen kendisine ait olduğunu ifade etti.<sup>19</sup> Bunun üzerine elçi, bu diplomatik girişimin Hive hanı açısından somut bir sonuç doğurmasının beklendiğini dile getirdi. Afgan emiri, İngiliz hükümetinin konuya dair genel tutumunda bir değişiklik beklemediğini ve elçinin benzer bir yanıt alma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtti. Hindistan'a gitme kararının tamamen elçiye ait olduğunu yeniden vurgulayan Emir, eğer Emînuddin Bey bu yönde karar verirse, kendisine Afgan sınırına kadar eşlik edecek bir temsilcinin tahsis edileceğini de ifade etti.<sup>20</sup>

Şîr Ali Han, Hive elçisiyle gerçekleştirdiği görüşmenin ardından İngiliz temsilcisi Ata Muhammed Han'la yaptığı konuşmada, İngiliz makamlarının meseleleri değerlendirirken dikkatli ve temkinli bir yaklaşım benimsediklerini ancak Hive hanının taleplerinin karşılıksız bırakılmasının uzun vadede isabetsiz bir stratejiye dönüşebileceğini ifade etti. Emir'e göre, Hive halkı mevcut Müslüman idarenin devrilmesi durumunda milliyetçi bir direniş sergilemek yerine, güçlü taraf olarak öne çıkan Rusya'nın hâkimiyetini kabullenmeye eğilimliydi.<sup>21</sup> Emir, Rusların Hive topraklarını ele geçirmesi durumunda halkın Rus otoritesine boyun eğeceğini ve bu durumun Türkistan'daki diğer siyasi yapılar üzerinde de ciddi etkiler yaratacağını vurguladı. Özellikle Hive süvarilerinin askeri yeterlilikleriyle tanındığını, savaş zamanında ise bölgedeki devletler açısından önemli bir tehdit unsuru haline gelebileceklerini ifade etti. Bu bağlamda Şîr Ali Han, İngiliz yönetiminin Hive Hanlığı'na doğrudan ya da dolaylı yollarla güvence vermesinin yararlı olacağını belirtmiş, aksi halde Hive hanının kendi çıkarları

<sup>19</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 541.

<sup>20</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 541.

<sup>21</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 541-542; TNA.FO 539/106, "Afghanistan and the Turcomans", 49.

doğrultusunda bağımsız adımlar atabileceği ihtimali üzerinde durmuştu.<sup>22</sup> Rusya'nın Türkistan'daki askeri faaliyetleri dikkate alındığında, Şîr Ali Han'ın değerlendirmelerinin isabetli olduğu söylenebilir. Nitekim Rus hükümeti, resmi beyanlarında yayılmacı bir politika izlenmediğini öne sürse de sınır hattındaki askeri birimlerin fiili ilerleyişi bu söylemle çelişmekteydi. Bu durumun somut bir örneği ise 1872 yılında Hive Hanlığı'na karşı başlatılan askeri harekattı. Hive'nin kuzeybatı Afganistan'daki stratejik öneme sahip Herat bölgesine uzanan ulaşım hatlarını denetim altında tutması, Şîr Ali Han'ın kaygılarının temel dayanaklarından birini oluşturuyordu. Afgan emiri, Hive'nin düşmesi hâlinde Rus kuvvetlerinin Merv üzerinden Herat'a ilerleyeceği ve bu bölgede yaşayan Türkmen topluluklara karşı askerî bir operasyon başlatacağı kanaatindeydi. Dolayısıyla Şîr Ali Han, Rus tehdidinin ancak İngiliz desteğiyle bertaraf edilebileceğini ve bu desteğin, mali yardımın yanı sıra askeri mühimmat teminini de kapsaması gerektiğini savunuyordu. Buna karşın, Hindistan Genel Valisi Lord Northbrook, Şîr Ali Han'ın değerlendirmelerinin aksine 1872 tarihli sınır mutabakatının İngiltere ile Rusya arasındaki diplomatik gerginlikleri giderdiğini ve çatışma ortamını sona erdirdiği kanaatindeydi.<sup>23</sup>

Emînuddin Bey, 7 Temmuz'da Afgan emiri Şîr Ali Han'ın huzuruna ikinci kez çıktığında, Hive hanı tarafından İngiliz hükûmetine hitaben yazılan mektuba bir yanıt alması gerektiğini ifade etti. Bu doğrultuda, Emir'den ya Hindistan'a gitmesine izin verilmesini ya da beraberinde getirdiği mektuba resmi bir yanıt verilmesini talep etti. Afgan emiri, söz konusu yazışmanın İngiliz makamlarına iletilmesi ya da bir yanıt alınması sürecinde herhangi bir sorumluluk üstlenemeyeceğini belirtti. Elçinin ister İngiliz topraklarına gitmekte ister Kâbil'de kalmakta tamamen serbest olduğunu ve bu konuda nasıl hareket edeceğine kendisinin karar vermesi gerektiğini ifade etti. Bunun üzerine Hive elçisi, Hindistan'a gitmenin kendisi için zorunlu olduğunu vurgulayarak, yanına bir Afgan temsilcinin refakatçi olarak görevlendirilmesini ve aynı gün Kâbil'den ayrılmak istediğini ifade etti. Ayrıca, Emir'den Hive hanının kendisine iletildiği mektuba bir yanıt vermesini talep etti. Şîr Ali Han ise sürecin aceleyle getirilmemesi gerektiğini

<sup>22</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 541-542; TNA.FO 539/106, "Afghanistan and the Turcomans", 49.

<sup>23</sup> Moulton, *a.g.e.*, 230; Hugo Stumm, *The Russian Campaign Against Khiva in 1873*, Part I, Tr. F. Henvey and P. Mosa, Foreign Department Press, Calcutta 1876, 1-2.

belirterek, elçinin 11 Temmuz'da yola çıkmasını ve 20 veya 21 Temmuz'da Kurram üzerinden Biland-Khel'e ulaşabileceğini ifade etti.<sup>24</sup> Emir, elçinin güvenliğini sağlamak amacıyla ona Biland-Khel'e kadar eşlik etmek üzere otuz süvari ile bir temsilci tahsis edeceğini; elçi dönüş yaptığında ise Hive hanının mektubuna bir yanıt sunacağını belirtti.<sup>25</sup> Şîr Ali Han'ın Hive hanına verilecek cevapla ilgili acele etmeme nedeninin, Hindistan Genel Valiliği'nden verilebilecek farklı bir cevap ihtimalinden kaynaklandığını muhtemeldir. Nitekim Afgan emirinin, Ata Muhammed Han ile yaptığı ikili görüşmeler üzerinden İngiliz hükûmetine mesajlar göndererek, bu tarafsızlık politikasını değiştirmeye ve İngilizleri olası bir Rus işgaline karşı müdahaleye ikna etmeye çalıştığı görülmektedir.

Hive elçisinin huzurdan ayrılmasının ardından Şîr Ali Han, İngiliz temsilcisi Ata Muhammed Han aracılığıyla, Rusların Hive topraklarını işgal etmesi durumunda ortaya çıkabilecek muhtemel senaryolar hakkında İngiliz hükûmetine iletilmek üzere endişelerinden bahsetti. Emir'e göre, böyle bir durumda Türkmenler ya Rus egemenliğini ve dinini kabul etmek zorunda kalacak ya da direniş göstererek, Hive Hanlığı'nın güney sınırında, Herat Eyaleti'nin kuzeyinde bulunan Badgis bölgesine sığınacaklardı.<sup>26</sup> Bu ikinci senaryonun gerçekleşmesi durumunda, Afgan hükûmeti ciddi bir sorunla karşı karşıya kalabilirdi, zira Türkmenlerin Badgis bölgesine kitlesel olarak göç etmesi, Afgan yönetimi açısından kontrolü zor bir durum yaratacaktı. Şîr Ali Han, Herat eyaletinde konuşlu savunma birliklerinin bu çapta bir kitlesel göç hareketi karşısında yetersiz kalacağını da ifade etti. Daha da önemlisi, Rusya'nın bu göç hareketini engellemek amacıyla askeri müdahalede bulunması ihtimali, bölgesel istikrarı ciddi biçimde tehdit edebilirdi. Emir, mevcut belirsizlik ve tehditler karşısında, Türkmenleri tümüyle umutsuzluğa sürüklemeyecek ve Afganistan'ın güvenliğini tehlikeye atmayacak önlemler alınması gerektiğini vurguladı, bu doğrultuda, İngiliz Hükûmeti'nden konuya ilişkin bir değerlendirme yapmasını talep etti.<sup>27</sup> Söz konusu

<sup>24</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 548.

<sup>25</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 548.

<sup>26</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 548; TNA.FO 539/106, "Afghanistan and the Turcomans", 49.

<sup>27</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 548; TNA.FO 539/106, "Afghanistan and the Turcomans", 49. Şîr Ali Han'ın, olası bir Rus işgali

görüşmeden birkaç gün sonra, Emînuddin Bey Hindistan Genel Valisi Lord Northbrook ile Simla’da gerçekleştireceği yüz yüze görüşme amacıyla Kâbil’den ayrıldı.

## 2. Hindistan Genel Valisi Lord Northbrook’la Görüşme

Emînuddin Bey Eylül ayında Hindistan’a ulaştı. 5 Eylül’de Simla’da Hindistan Genel Valisi Lord Northbrook’la görüşen Emînuddin Bey, Hive hanı tarafından İngiltere ile geçmişte kurulan dostane ilişkilerin yeniden tesis edilmesi amacıyla görevlendirildiğini ve bu ilişkilerin aradaki ülkelerden<sup>28</sup> kaynaklanan güvensizlik nedeniyle uzun süredir kesintiye uğradığını ifade etti. Bu doğrultuda, Hive hanının İngiltere kraliçesine bir mektup kaleme aldığını ve söz konusu dostane mesajları iletme üzere kendisinin elçi olarak görevlendirildiğini dile getirdi. Ayrıca, Rusya’nın Hive Hanlığı’yla müttefik olmak üzere girişimlerde bulunduğunu ancak Hive hanının, İngiltere’ye duyduğu bağlılık nedeniyle Ruslara benzer bir yakınlık göstermeyeceğini de belirtti.<sup>29</sup> Muhammed Rahim Han, İngiltere kraliçesine hitaben kaleme aldığı mektubunda, iki devlet arasında geçmişte tesis edilmiş dostane ilişkileri

---

sonrasındaki sürece dair tahminleri büyük ölçüde doğru çıkmıştı. 1873’te Rusların Hive’yi işgali sonrasında bölgeyi daha yakından tanımlarıyla birlikte, hanlık içerisindeki istikrarın ve Rusya ile sürdürülebilir barışçıl ilişkilerin, büyük ölçüde Türkmen topluluklarının gelecekteki tutumlarına bağlı olduğu yönünde bir kanaat oluşmuştu. Bu bağlamda, Muhammed Rahim Han, iç düzeni sağlamak ve dış ilişkilerde barışı korumak adına çeşitli tedbirler aldı. Han ile Türkmenler arasındaki ilişkilerin yeniden şekillendirilmesi gerekiyordu. Türkmenlerin siyasi bir birlik oluşturmamaları, vergi yükümlülüğünden muaf tutulmaları ve yalnızca gerektiğinde belirli sayıda asker sağlamaya yönelik sembolik bir yükümlülüklerinin bulunması, Ruslar tarafından, hanlık yönetiminin zayıflığı ile ilişkilendiriliyordu. Bunun yanı sıra, bölgedeki yöneticilerin geçmişte ciddi ihlallere karşı yaptırım uygulamaktan kaçınmalarının, mevcut düzensizliğin sürmesine neden olduğu ifade ediliyordu. Dolayısıyla, bölgedeki istikrarsızlığın giderilmesi ve yeni bir düzenin inşası için köklü değişimlerin kaçınılmaz olduğu ancak bu dönüşümün kısa vadede gerçekleşmesinin mümkün olmadığı kanaati hakimdi. Bkz. Emil Schmidt, *The Russian Expedition to Khiva in 1873*, Tr. from the German by P. Mosa, Foreign Department Press, Calcutta 1876, 145.

<sup>28</sup> Emînuddin Bey’in burada kastettiği ülkelerin İran ve Rusya olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu elçilik misyonunda Afgan Emirliği ve İngiliz hükümeti müttefik konumundaydı.

<sup>29</sup> G. R. Aberigh-Mackay, *Notes on Western Turkistan*, Thacker, Spink & Co., Calcutta 1875, 81; IOR/L/PS/5/271, “Letters from India (Secret Dept)”, Vol. 13, 972.

hatırlatarak, bu bağların zaman içerisinde kesintiye uğradığını belirtmişti. Han, geçmiş hükümdarların izinden giderek, mektuplaşma ve elçi gönderme geleneğinin yeniden ihya edilmesini arzu ettiğini ifade etmişti. Mektubunda, kraliçenin sağlığı ve esenliği hakkında doğrudan bilgi alabilmek amacıyla Emînuddin Bey'i elçi olarak görevlendirdiğinden bahseden Hive hanı, elçisinin sözlü beyanlarının da yazılı mektup kadar muteber kabul edilmesini talep etmişti.<sup>30</sup>

Elçi, Hive hanının ülkesinin refahını korumak amacıyla, Rusya ile yaşanan gerilim ortamı karşısında İngiliz hükümetinden dostane tavsiyeler talep ettiğini ifade etti. Emînuddin Bey, devamında Rusya ile Hive Hanlığı arasındaki anlaşmazlıkların sebeplerini sıraladı ve iki ülke arasındaki sınır bölgesine dair bilgiler sundu. Buna göre, Aral Denizi'nin güneybatısında yaşayan göçebe Kazak kabileleri, her yıl Hive topraklarına gelerek konaklıyor, otlakların tükenmesi durumunda Rus sınırlarına yöneliyorlardı. Emînuddin Bey, Rusların herhangi bir tahrik olmaksızın bu kabilelere saldırdığını ve Kazakların da buna karşılık olarak 24 Rus'u esir aldıklarından bahsetti. Emînuddin Bey ayrıca, Kazakların, Hive topraklarında Rusların kendilerine karşı yağmacı bir harekât düzenlediklerini öne sürdüklerini aktarmış ancak bu iddianın doğruluğu konusunda kesin bir bilgiye sahip olmadığını da ifade etti. Kazaklar, söz konusu çatışmalar sırasında ele geçirdikleri Rus esirleri Hive hanına teslim etmişlerdi.<sup>31</sup>

<sup>30</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 969-970.

<sup>31</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 972. Muhammed Rahim Han döneminde Hive Hanlığı ile Çarlık Rusya arasındaki çatışmalarda, esir meseleleri ve sınır ihlalleri temel sorunlar arasında yer alıyordu. Bu bağlamda, 1871 yılında yaşanan bir olay, iki taraf arasındaki çatışma ortamının somut bir örneğini teşkil etmektedir. Rusya'nın Hive'ye giden bir güzergâh açma sürecinde, Krasnovodsk müfrezesinden Albay Markozof'un komutasındaki birlikler, Hive süvarilerinin saldırısına uğramış ve Rus albay bu çatışmada 150'ye yakın devesini kaybetmişti. Ardından, hanın desteğini alan Teke Türkmenlerinden bir grup asker, Rusları geri çekilmeye zorlamak amacıyla yeni bir taarruzda bulunmuş ancak çıkan çatışmada ağır kayıplar vermişlerdi. Hive hanı, yaşanan olayın ardından Rus birliklerinin İranlılarla karıştırıldığını öne sürerek özür dilemişse de bu açıklama, Rus hükümeti tarafından ikna edici bulunmamış ve hanın bölgedeki göçebe kabileler üzerindeki etkisini sürekli olarak Rusya'nın çıkarlarına karşı kullandığı yönünde bir kanaat oluşmuştu. Bu tür olaylar, Hive ile Rusya arasındaki gerilimi artırıyor ve bölgedeki istikrarsızlığın devam etmesine neden oluyordu. Bkz. H. Sutherland Edwards, *Russian Projects Against India from the Czar Peter to General*

Emînuddin Bey, olası bir Rus saldırısına karşı Hive Hanlığı'nın korunmasını talep ederek, İngiltere ile Hive arasında bir anlaşma yapılması gerektiğini vurguladı. Elçinin ifadelerine göre, Hive hanı Rus esirleri teslim almış ve onlara iyi muamele göstermişti. Bir süre sonra Hive'ye gelen bir Rus heyeti, Hive hanından Kazakları cezalandırmasını talep etmiş ve Rus esirlere gösterilen iyi muamele dolayısıyla teşekkürlerini sunmuştu. Hive hanı, Rusların gelecekte herhangi bir saldırıdan kaçınmaları koşuluyla, ellerinde kalan esirleri teslim etmeyi önermişti. Ayrıca, Muhammed Rahim Han, kendi halkının Rus topraklarına yönelik herhangi bir saldırıda bulunmaları hâlinde cezalandırılacaklarını ifade etmişti. Elçi, Hive'den ayrıldığı sırada bu meseleyle ilgili hangi adımların atıldığını bilmediğini ancak Hindistan'da bulunduğu esnada, Rusların Hive hanının mektuplarına yanıt vermediğine dair bilgi edindiğini ifade etti. Ancak elçi, Han'ın tüm yazışmalara nezaketle karşılık vereceğinden emin olduğunu da vurguladı.<sup>32</sup> Ayrıca, Rus yetkililerle dostane ilişkiler tesis etmeyi amaçlayan bir misyonun gönderildiğini ancak bu misyonun sonuçlarına dair henüz bilgi sahibi olmadığını da dile getirdi. Nitekim, Rusya ile yürütülecek diplomatik temasların yalnızca Türkistan'daki Rus Genel Valisi aracılığıyla gerçekleştirilebileceği bilgisini aldıktan sonra, Rusya'ya gönderilen elçiler geri dönmüşlerdi.<sup>33</sup> Emînuddin Bey, Hive hanının tutuklular konusunda başlangıçta temkinli adımlar attığını ve belirli koşullar altında serbest bırakmayı teklif ettiğini açıkladıktan sonra, Vali Yardımcısı George John Douglas Campbell (Argyll Dükü), bu tutumun meşru bir gerekçeye dayanmadığını ifade etti. Vali Yardımcısı, bu tür bir davranışın düşmanlık anlamına geldiğini belirterek, bu koşullarda Rus hükûmetiyle bir uzlaşmaya varmanın mümkün olmadığını vurguladı. Bununla birlikte, tutukluların vakit kaybetmeksizin serbest bırakılmasını

---

*Skobeleff*, Remington & Co. Publishers, London 1885, 214. Hive Hanlığı'nın kuzeyinde yaşayan Kazaklar da Hive-Rusya çatışması içerisinde etkin bir rol üstlenmişlerdi. Kazak isyanlarının Hive tarafından desteklenmesi, Rusların bu bölgeyi işgal etme teşebbüslerine karşı Hive hanı tarafından alınan bir önlemdi. Bkz. Stumm, *a.g.e.*, 86.

<sup>32</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 972-973. Lord Augustus, 21 Ağustos 1872'de Hive hanının Rus makamlarına, Rus esirlerin durumlarıyla ilgili bilgi paylaştığını aktarmaktadır. Dolayısıyla Emînuddin Bey'in Genel Vali Lord Northbrook'a yönelik beyanlarında tutarlılık söz konusudur. Bkz. FA/FO/PT.I/SER.B/V.11, 102.

<sup>33</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 972-973.



tavsiye ederek; bu adının, Hive Hanlığı'nın Rusya ile düşmanlıktan kaçınma yönünde bir anlaşma zemini oluşturabileceğini dile getirdi.<sup>34</sup>

Emînuddin Bey, başlangıçta Hive hanının Rusya'nın olası bir misillemesini önlemeye yönelik çaba sarf ettiğini ifade etmiş, ancak nihayetinde İngiliz hükümetinin bu şahısların haksız yere alıkonulduğu kanaatine varması hâlinde, hükümdarının söz konusu kişileri serbest bırakmaya ve İngiltere'nin tüm tavsiyelerine riayet etmeye hazır olduğunu belirtmişti. Elçi, bu açıklamaların ardından, Hive Hanlığı ile Rusya arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi amacıyla İngiliz hükümetinden yardım talebinde bulundu. Bu çerçevede iki öneri sunan Emînuddin Bey, Rusya ile Hive Hanlığı arasındaki çatışmayı önleyecek bir düzenlemeye zemin hazırlamak amacıyla ya Rus hükümetine doğrudan bir mektup gönderilmesini ya da bir İngiliz yetkilisinin Rusya-Hive sınırına intikal ettirilerek yerel Rus makamlarıyla doğrudan müzakerelerde bulunmasını talep etti.<sup>35</sup> Genel Vali Lord Northbrook, İngiliz hükümetinin Rusya ile sürdürmekte olduğu dostane ilişkilere vurgu yaparak, Rusya'nın Hive Hanlığı'yla yaşadığı anlaşmazlıkların çözümü için herhangi bir talepte bulunmadığını ve bu nedenle İngiliz hükümetinin söz konusu meseleye doğrudan müdahil olmasının mümkün olmadığını belirtti. Bununla birlikte, her iki tarafla da dostane ilişkilerin sürdürüldüğünü ve taraflar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesinin İngiliz hükümeti nezdinde memnuniyetle karşılanacağını ifade etti. Genel Vali, daha etkili bir öneride bulunamayacağını belirterek, söz konusu tavsiyelere riayet edilmesi hâlinde Hive Hanı'nın Rusya'dan olumlu bir yanıt alabileceği kanaatinde olduğunu dile getirdi.<sup>36</sup> Lord Northbrook'a göre, Rusya'nın İran ve Afganistan sınırlarına müdahalede bulunmadığı sürece, Türkistan'da yürüttüğü askerî faaliyetlerin İngiltere'nin Asya politikasına herhangi bir olumsuz etkisi bulunmuyordu. Ayrıca, Genel Vali'nin liberal görüşlü bir kişi olduğu ve Hive Hanlığı'nın elinde tuttuğu Rus esirler meselesinde Rus hükümetinin meşru gerekçelere sahip olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Lord Northbrook, aynı zamanda Rusların, köle

<sup>34</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 972-973.

<sup>35</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 972-973.

<sup>36</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 973.

ticaretiyle uğraşan kabileler arasında önemli bir medenileştirme misyonu üstlendiğine de inanmaktaydı.<sup>37</sup>

Elçi, Genel Vali Lord Northbrook'un sözlü tavsiyesinin yazılı cevaba yansıtılmasını ümit ettiğini ifade ederek, Muhammed Rahim Han tarafından Kraliçe'ye iletilen mektuba karşılık olarak hazırlanacak bir cevabın yeterli bir yanıt teşkil edeceğini belirtti. Genel Vali, Hive hanına hitaben kaleme alınacak cevabın büyük bir titizlikle değerlendirileceğini belirtti.<sup>38</sup> Kendisine başka bir mesaj iletip iletmediği sorulduğunda, elçi, Hive hanı tarafından bu yönde özel bir görevlendirme almadığını, misyonunun temel amacının ise dostane ilişkileri sürdürme ve gelecekte daha sık diplomatik temaslar kurma arzusunu yinelemek olduğunu belirtti. Elçi, daha önce verilen güvenceyi yeniden dile getirerek, Hive hanının İngiliz hükümetince kendisine iletilen tavsiyelere riayet edeceğini vurguladı.<sup>39</sup> Emînuddin Bey, seyahati süresince edindiği izlenimler doğrultusunda Hive'nin ticaret durumu ve İngiliz mallarının güzergâhı hakkında bilgi sunduktan sonra, Genel Vali'nin Hindistan'da bir süre daha kalması yönündeki teklifine rağmen Hive'ye dönme arzusunu dile getirdi ve görüşme bu şekilde sona erdi.<sup>40</sup>

Lord Northbrook, yapılan görüşmenin akabinde, Emînuddin Bey aracılığıyla Hive hanına hitaben kaleme alınan bir cevabi mektup gönderdi. Genel Vali, söz konusu mektubunda, Kraliçe'ye hitaben gönderilmiş olan dostane yazışmayı ve Emînuddin Bey aracılığıyla iletilen mesajları aldığını teyit ederek, İngiltere'nin Rusya ile barışçıl ilişkiler sürdürdüğünü vurgulamış, bu sebeple Han tarafından gündeme getirilen meselelere doğrudan müdahil olunmasının mümkün olmadığını ifade etmişti. Öte yandan, Hive'de alıkonulan Rus tebaasının gecikmeksizin ve herhangi bir ön koşula bağlanmaksızın serbest bırakılmasının en uygun yaklaşım olacağı

<sup>37</sup> Moulton, *a.g.e.*, 230.

<sup>38</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 973. Emînuddin Bey, Hive ile Hindistan arasındaki uzun süredir devam eden yazışma kesintisi nedeniyle bölgedeki idari yapı hakkında yeterli bilgiye sahip olunamadığını belirtmiş, bu durumun, Genel Vali'ye hitaben herhangi bir mektup sunulamamış olmasının gerekçesini teşkil ettiğini ifade etmişti. Mevcut koşullar altında, İngiltere kraliçesine hitaben kaleme alınacak bir mektubun, bu diplomatik temas için en uygun dayanak olarak değerlendirildiğini belirtmişti. IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 973.

<sup>39</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 973.

<sup>40</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 974.

yönündeki kanaatini de dile getirmişti. Han'a ayrıca, mevcut yanlış anlamaların giderilmesi adına Taşkent'teki Rus Genel Valiliği ile dostane bir diplomatik temas kurmasının faydalı olacağını tavsiye etmişti. Büyük Avrupa güçleri arasındaki anlaşmazlıkların açık iletişim ve karşılıklı güvenceyle çözüme kavuşturulduğunu vurgulayan Northbrook, Hive hanının bu önerileri dikkate alması durumunda, Rus hükümetiyle olan ilişkilerin olumlu yönde ilerleyeceğini belirtmişti.<sup>41</sup> Emînuddin Bey, 12 Eylül tarihinde Simla'dan dönüş yolculuğuna başlarken, Hindistan Genel Valisi de Afgan emirinin Hive hanına göndereceği cevabi mektubun içeriğine dair bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Emir'in, Han tarafından gönderilen mektubu aldığını teyit ederek teşekkür etmesi, elçiyi saygı çerçevesinde kabul ettiğini ve İngiliz Hindistanı'na yapacağı seyahati kolaylaştırmak adına çaba sarf ettiğini ifade etmesi gerektiği iletilmişti.<sup>42</sup>

Emînuddin Bey, 1 Ekim'de Emir'i ziyaret ederek Hindistan Genel Valisi'nin önerilerini aktardı. Han'ın ilerleyen dönemdeki dış politikasında İngiliz hükümetinin rehberliğine başvurmasının yararlı olacağı yönünde kendisine verilen telkinler de bunlar arasındaydı. Emir, söz konusu tavsiyelere katıldığını, Hive hanının kendi güvenliği açısından en uygun yolun, Afganistan'ın İngiliz hükümetiyle tesis ettiği barış ilişkilerine benzer şekilde, Rusya ile de dostane bir ilişki kurması olduğunu ifade etti. Ayrıca, Rusya ile girilecek herhangi bir savaşın kaçınılmaz biçimde başarısızlıkla sonuçlanacağını da sözlerine ekledi. Emînuddin Bey, Şîr Ali Han ile Lord Northbrook'un Rusya'yla barış içinde olunması gerektiği yönündeki görüş birliğine atıfla, Hive hanının da bu doğrultuda bir politika izlemeye gayret göstereceğini dile getirdi. Bunun üzerine Emir, başkatibine, Hive hanından alınan mektuba karşılık olarak dostane bir içerikte cevabi mektup hazırlanması talimatını verdi.<sup>43</sup>

<sup>41</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 974-975; J. A. Mac Gahan, *Campaigning on the Oxus, and the Fall of Khiva*, Sampson Low, Marston, Low, and Searle, London 1874, 249. Rus hükümeti, Hive'ye yönelik askeri harekâtını, hanlık tarafından esir tutulan Rus vatandaşlarını kurtarma gerekçesiyle meşrulaştırmaya çalışıyordu. Lord Northbrook, İngiltere'nin kendi vatandaşlarını kurtarmak amacıyla yaptığı askeri müdahalelerle paralellik kurularak, Rusya'nın da benzer bir adım atmasının haklı olduğu ileri sürüyordu. Bkz. Duke of Argyll, *The Afghan Question from 1841 to 1878*, Strahan & Company Limited, London 1879, 86.

<sup>42</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 976.

<sup>43</sup> IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13, 1682.

Muhammed Rahim Han'ın ülkesini Rus istilasından koruma amacıyla Afganistan ve Hindistan'a gönderdiği diplomatik misyon, yalnızca Rusya'yla barışçıl komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi yönündeki tavsiyelerle yetinmek zorunda kaldı. Dolayısıyla Rusya'ya karşı herhangi bir somut destek temin edilemedi. İngiltere'nin Hive'ye yardım etmeyeceğinin netleşmesi Rus hükümeti tarafından iki ülke arasındaki dostluğun bir göstergesi olarak değerlendirilmiş ve memnuniyetle karşılanmıştı. Ayrıca, 8 Ocak 1873'te Londra'daki Rus büyükelçisi Kont Şuvalov'un İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville'le yaptığı görüşmede, Rusya'nın Hive'yi ilhak etme niyetinde olmadığı, düzenlenecek askeri harekâtın yalnızca bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerini cezalandırmak ve Rus esirleri kurtarmak amacı taşıdığı belirtilmişti.<sup>44</sup> Ancak bu görüşmeden iki ay sonra 1873 yılının Mart ayında, Rus orduları Taşkent, Kazalinsk, Orenburg ve Hazar Denizi kıyısındaki iki farklı noktadan eş zamanlı olarak Hive'yi işgal etmek üzere harekete geçtiler. Muhammed Rahim Han elinde bulunan esir Rusları teslim edeceğini bildirirse de Rus tarafı bunu kabul etmedi.<sup>45</sup> General Kaufmann komutasındaki Rus kuvvetleri 26 Mayıs'ta Hive üzerine harekete geçti ve yoğun topçu atışları sonrasında Hive birliklerini mağlup ederek şehri kuşattı. Hive hanının koşulsuz şartsız teslim talebine rağmen Türkmenlerin şehri savunma kararı alması sonrasında Ruslar şehri ele geçirdi ve 29 Mayıs 1873'te kesin zafer elde ettiler. Akabinde, Türkmenler üzerine yeni bir askerî harekât düzenleyen Ruslar, teslim olma taleplerine rağmen çok sayıda Türkmen'i öldürdüler. 12 Ağustos'ta imzalanan antlaşmayla birlikte Hive Hanlığı, Rusya'nın siyasi ve askeri tahakkümü altına girerek fiilen bir vasalet devlet statüsüne indirildi ve bağımsızlığını yitirdi.<sup>46</sup>

Rusya'nın Hive'yi işgali sonrasında İngiliz hükümeti yetkilileri sadece Hive'nin ilhakıyla değil aynı zamanda Rusların Türkmenlere karşı Herat'ın kuzeyinde Merv'e bir sefer düzenleyeceği ve bu seferin Türkmenlerin Herat

<sup>44</sup> Fred Burnaby, *A Ride to Khiva Travels and Adventures in Central Asia*, Cassel and Company Limited, London 1900, 233.

<sup>45</sup> Seymour Becker, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva 1865-1924*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1968, 72.

<sup>46</sup> J. M. Trotter, *Western Turkistan: An Account of the Statistics, Topography, and Tribes of the Russian Territory and Independent Native States in Western Turkestan*, Office of the Superintendent of Government Printing, Calcutta 1882, 12; Saray, "a.g.m", 169; Becker, *a.g.e.*, 74

civarındaki Afgan topraklarına sığınmalarına ve dolayısıyla Afgan emirinin kuvvetleriyle Ruslar arasında bir çatışmaya yol açacağı söylentileriyle harekete geçtiler. Lord Granville tarafından kurulan temaslara cevaben Rus tarafı, İngiltere'nin Merv ve Türkmenler adına müdahale etme hakkını tanımayı reddetti.<sup>47</sup> Hive Hanlığı'ndan gelen ittifak talebi karşısında çekimser tutum sergileyerek yardım talebini geri çeviren Lord Northbrook'a göre, Rusya bu bölgelerde genişlediği ölçüde İngiliz etkisine karşı daha savunmasız hâle gelmekteydi. Lord Northbrook, para ve askeri danışmanlık gibi araçlarla Rusya'nın belirli stratejik noktalardan geri adım atmaya zorlanabileceği kanaatindeydi. Rusya'nın ne silahlı güç açısından ne de siyasi nüfuz bakımından İngiltere için büyük bir tehdit olmadığını söyleyen Northbrook'un değerlendirmelerinde dikkat çeken bir diğer husus, Rusya'nın Hindistan üzerindeki olası etkisine dair yorumlarıydı. Ona göre, Rusya'nın Hindistan'a yaklaşması, yerli nüfus ve özellikle de Müslüman topluluklar nezdinde bir sempati doğurmayacak aksine bu kesimler, Rusları kurtarıcı olarak görmeyeceklerdi. Bu bağlamda, Rusya'nın bölgedeki yayılması, İngiliz Hindistan'ı için fiili bir tehditten ziyade kontrollü ve diplomatik araçlarla yönetilebilecek bir stratejik durumdu.<sup>48</sup>

### S o n u ç

Muhammed Rahim Han'ın Türkistan'daki politik dengelerden faydalanmak üzere Afgan Emirliği ve Hindistan Genel Valiliği'ne gönderdiği elçi Emînuddin Bey'in diplomatik misyonu karşılık bulmadı. 1865 ve 1868'de Hokand ve Buhara'nın Rus nüfuzu altına girmelerinin ardından coğrafi konumu nedeniyle Batı Türkistan'da stratejik hedef haline gelen Hive Hanlığı'nın 1873'te Çarlık Rusya tarafından işgali öncesinde Muhammed Rahim Han'ın gösterdiği çabalar, bu dönemde politik olarak barış süreci içerisinde olan İngiliz ve Rus hükümetleri arasındaki dengelerden doğrudan etkilendi. Bu diplomatik misyonun başarısızlıkla sonuçlanması üzerinde Hindistan Genel Valisi Lord Northbrook'un siyasi görüşleri belirleyici etmenlerdendi. Genel Vali'nin Rusların Türkistan'daki faaliyetlerini İran ve Afganistan'a tesir etmediği müddetçe zararsız olarak nitelendirmesi ve bunun yanında Hive Hanlığı'nın elinde bulunan Rus esirler konusunda

<sup>47</sup> Harold T. Cheshire, "The Expansion of Imperial Russia to the Indian Border", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 13, No. 37, Jul., 1934, 95.

<sup>48</sup> Moulton, *a.g.e.*, 230.

Rusları haklı görmesi sürecin Hive Hanlığı adına olumsuz şekilde ilerlemesine neden oldu. Bunun yanında Lord Northbrook, Rusların Türkistan'da bir medenileştirme misyonu üstlendiklerine dair görüşe de sahipti.

Çarlık Rusya'nın Türkistan'daki askeri operasyonlarının önünde bir engel olarak duran İngiltere'nin, Hive Hanlığı'nın yardım talebi karşısında tarafsız bir tutum sergilemesi Ruslar açısından Hive'nin işgali öncesinde uygun bir siyasi ortam meydana getirdi. Bu koşullar altında Hive Hanlığı'nın uluslararası destek arayışları sonuçsuz kalırken, Rusya'nın bölgedeki askeri ve siyasi üstünlüğü pekişmiş ve Türkistan'daki güç dengesi Rusya lehine değişmişti. Özellikle Lord Northbrook'un politik tutumu, İngiltere'nin bu dönemde Türkistan'daki statükoyu koruma yönündeki genel eğilimini yansıtmakta ve Türkistan'daki müdahale sınırlarını ortaya koymaktadır. İngiliz yetkililer açısından Hive Hanlığı'nın düşmesi, doğrudan Hindistan'ın güvenliğini tehdit etmediği sürece müdahale gerektirmeyen bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Nihayetinde Muhammed Rahim Han'ın diplomatik çabalarının başarısızlığı, yalnızca Hive'nin kaderini değil, aynı zamanda Türkistan'daki yerel yönetimlerin Avrupa güçleri arasındaki siyasi hesaplaşmalarda ne derece sınırlı bir manevra alanına sahip olduklarını da göstermektedir.

## KAYNAKÇA

### 1. Arşiv ve Kaynak Eserler

BRITISH DOCUMENTS ON FOREIGN AFFAIRS - Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print, Part 1 From the Mid-Nineteenth Century to the First World War, Series B the Near and Middle East, 1856-1914, Vol. 11, Britain, Russia and Central Asia, 1865-1878, General Editors: Kenneth Bourne, D. Cameron Watt, Editor: David Gillard, University Publications of America 1985.

DUKE OF ARGYLL, *The Afghan Question from 1841 to 1878*, Strahan & Company Limited, London 1879.

HOBHOUSE, Mary, *Letters From India 1872-1877*, Printed for Private Circulation, 1906.

INDIA OFFICE, *The India List Civil and Military. January 1888*, W. H. Allen & Co., London 1888.

IOR/L/PS/5/271, "Letters from India (Secret Dept)", Vol. 13.

IOR/L/PS/20/CA12, "Abstracts of Letters from India 1872".

IOR/L/PS/20/G3/14, 'A collection of treaties, engagements and sanads relating to India and neighbouring countries'.

JAMES, Hugh R., *Report on the Settlement of the Peshawur District*, Re-printed at the Dependent Press, Lahore 1865.

TNA, Kew., *Asia: Various Papers, 1871-1901*. 1871-1901. (Government Papers), FO 539/106.

TNA, Kew., *Correspondence Respecting Central Asia 1869-1873*. 1869-1873. (Government Papers), FO 539/9.

## 2. Kitaplar ve Makaleler

ABERIGH-MACKAY, G. R., *Notes on Western Turkistan*, Thacker, Spink & Co., Calcutta 1875.

BECKER, Seymour, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva 1865-1924*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1968.

BURNABY, Fred, *A Ride to Khiva Travels and Adventures in Central Asia*, Cassel and Company Limited, London 1900.

CHESHIRE, Harold T., "The Expansion of Imperial Russia to the Indian Border", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 13, No. 37, Jul., 1934, ss. 85-97.

ÇAPRAZ, Hayri, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, Aralık 2011, ss. 51-78.

EDWARDS, H. Sutherland, *Russian Projects Against India from the Czar Peter to General Skobeleff*, Remington & Co. Publishers, London 1885.

GAHAN, J. A. Mac, *Campaigning on the Oxus, and the Fall of Khiva*, Sampson Low, Marston, Low, and Searle, London 1874.

HAYİT, Baymirza, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Almancadan Çeviren: Abdülkadir Sadak, Otağ Yayınları, Ankara 1975.

IMPERIAL GAZETTEER OF INDIA, Vol. 20, New Edition, Clarendon Press, Oxford 1908.

KHAN, Hina, "Russian Expansionism in Central Asia and the Region's Response", *Pakistan Horizon*, Vol. 49, No. 2, April 1996, ss. 33-57.

- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- MOULTON, Edward C., *Lord Northbrook's Indian Administration 1872-1876*, Asia Publishing House, India 1968.
- RAO, C. Hayavadana, (Ed.), *The Indian Biographical Dictionary* 1915, Pillar & Co. Madras 1915.
- ÖZKAN, Murat, *Hive Hanlığı (1511-1920)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2022.
- SARAY, Mehmet, "Hive Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, ss. 167-170.
- SARAY, Mehmet, *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara 2003.
- SCHMIDT, Emil, *The Russian Expedition to Khiva in 1873*, Tr. from the German by P. Mosa, Foreign Department Press, Calcutta 1876.
- STUMM, Hugo, *The Russian Campaign Against Khiva in 1873*, Part I, Tr. F. Henvey and P. Mosa, Foreign Department Press, Calcutta 1876.
- TROTTER, J. M., *Western Turkistan: An Account of the Statistics, Topography, and Tribes of the Russian Territory and Independent Native States in Western Turkestan*, Office of the Superintendent of Government Printing, Calcutta 1882.